

Onderzoek naar etnische segregatie in Rotterdam: een kritiek

Helena Orlová

Er is in de afgelopen 10 jaar een discussie ontstaan over de huisvesting van etnische minderheden in de grote steden. Etnische groepen wonen geconcentreerd en dit zou tot gevolg hebben dat de betreffende buurten overbevolkt raken, dat de kwaliteit van voorzieningen achteruitgaat en dat zich spanningen ophopen tussen de oorspronkelijke bewoners en de nieuwkomers. In de gemeente Rotterdam heeft dit in 1972 tot conflicten geleid in de Afrikaanderwijk, het voorstel om de allochtonen over de stad te spreiden is eveneens afkomstig uit Rotterdam, in 1980 is de vraag opnieuw actueel wanneer het gemeentebestuur wederom een spreidingsbeleid voorstelt. Het zijn deze problemen geweest die het ministerie van CRM hebben doen besluiten om in 1974 subsidie te geven voor het uitvoeren van een omvangrijk onderzoek, dat – in opdracht van de gemeente Rotterdam – wordt uitgevoerd door het Economisch-Geografisch Instituut van de Erasmusuniversiteit. De opdracht luidt:

- onderzoek te doen naar het vóórkomen van segregatie en naar oorzaken en gevolgen van segregatie van allochtone groeperingen in Rotterdam;
- onderzoek te doen naar de samenhang van segregatie met onder autochtone en allochtone groeperingen levende problemen, uitmondend in:
- formulering van beleidsadviezen gericht op de aanpak van met de segregatieproblematiek samenhangende verschijnselen.

De resultaten van dit onderzoek worden door het team van onderzoekers G. Mik, P. Drewe, E. D. Hulsbergen, G. A. van de Knaap, H. M. Rodgers, K. E. Rosing en W. F. Slegers gepubliceerd in vijf dikke deelrapporten en een samenvattend verhaal: *Segregatie in Rotterdam, Feiten en Beleid* (1980).

Deze publikaties zijn niet onbesproken gebleven. Van Amersfoort, van Praag en De Vet hebben ernstige kritiek geleverd met name op de in dit onderzoek gehanteerde maat van segregatie (in *Intermediair*, juli 1982, no. 30); Drewe, Hulsbergen en Mik hebben daarop in hetzelfde blad (5 november 1982, no. 44) geantwoord. De kwestie waarop ik hier wil ingaan is een andere. Er zijn tegen dit onderzoek, naar mijn oordeel, bezwaren van meer fundamentele aard in te brengen, die betrekking hebben op: de hypothesevorming, de gebruikte indicatoren, de wijze waarop de hypothesen zijn getoetst en de interpretaties van de gevonden resultaten.

Het begint al bij de hoofdopdracht die men zich stelt: het toetsen van hypothesen omtrent oorzaken en gevolgen van segregatie. In werkelijkheid beperken de onderzoekers zich tot 'de toetsing van samenhangen tussen de in hypothesen genoemde variabelen, *zonder dat de causaliteit* wordt bepaald'¹ (cursivering van mij). Ik stel vast dat de onderzoekers zich feitelijk aan de eerste taak hebben onttrokken. Ik wil er nu toe overgaan te bespreken wat zij wél hebben gedaan. De volgende 7 hypothesen spelen in het onderzoek een belangrijke rol:

1. De etnische herkomst (nationaliteit) hangt samen met de mate van gesegregeerd wonen.
2. De sociaal-economische status hangt samen met de mate van gesegregeerd wonen.
3. De kwaliteit van het woonmilieu hangt samen met de mate van gesegregeerd wonen.

4. Oriëntatie van allochtonen op het land van herkomst hangt samen met de mate van gesegregeerd wonen.
5. Vooroordelen hangen samen met de mate van gesegregeerd wonen.
6. Het bestaan van een groepsband onder allochtone groeperingen hangt samen met de mate van gesegregeerd wonen.
7. Het verkrijgen van de huidige woonruimte via familieleden, vrienden, kennissen, land- of streekgenoten hangt samen met de mate van gesegregeerd wonen'. (p. 4 van het samenvattende rapport).

Naast de in bovenstaande hypothesen genoemde samenhangen werd in het onderzoek ook de invloed van de eigendomsverhoudingen op de mate van segregatie nagegaan. Ook dit hoofdstuk van het rapport komt aan de orde. Bij dit alles betekent segregatie de mate van etnische concentratie. Er worden 3 soorten: hoog, matig en laag gesegregeerde gebieden, onderscheiden.

1. De eerste drie hypothesen

De eerste hypothese kan in het onderzoek niet getoetst worden, omdat een hoge concentratie (segregatie) allochtonen uitgangspunt was bij het trekken van de steekproefgebieden. Het verband tussen etniciteit en gesegregeerd wonen is tevoren door de onderzoekers bewerkstelligd, omdat men de onderzoeksgebieden heeft geselecteerd op deze variabelen. Indien men de hypothese dat er verband bestaat tussen etniciteit en gesegregeerd wonen wil toetsen, dan dient dit te geschieden op basis van een andere steekproef. Behalve dit methodologische bezwaar heb ik ook nog bezwaar tegen de hypothese zelf. Een factor zoals etniciteit hangt op zichzelf niet met segregatie samen. Er zijn voorbeelden van buitenlanders in Nederland te vinden, die in het geheel niet bij elkaar gevestigd zijn. Het betreft personen die dikwijls tot het middenkader of de elite behoren en die een grotere keuzevrijheid met betrekking tot hun huisvesting hebben. Omdat er in dit onderzoek voornamelijk buitenlandse werknemers betrokken zijn, die ongeschoolde, laag betaalde, arbeid verrichten, is het niet verwonderlijk dat ze in goedkope buurten geconcentreerd zijn. Hun economische positie, niet hun etniciteit, is de reden voor het wonen in segregatie-gebieden.

De derde hypothese, die een verband veronderstelt tussen de kwaliteit van het woonmilieu en de segregatie van etnische groepen, wordt 'tegen alle verwachting in' niet bevestigd. Er wordt 'een nieuwe, aannemelijke' hypothese geponeerd: 'zou er eigenlijk een verband moeten gelegd worden tussen de segregatie van laagstgekleesde – ongeacht hun etnische herkomst – en een lage kwaliteit van het woonmilieu'.² Er wordt geconstateerd dat deze hypothese, gezien de aard van de gegevens, niet rechtstreeks getoetst kan worden. Mijs inziens is dit noch nieuw, noch een hypothese. Het betreft een overbekend feit (sinds onderzoekingen van de Chicago School) en hoeft ook niet getoetst te worden. In een later hoofdstuk worden toch de resultaten van een enquête over inkomens en beroep gepresenteerd. Er wordt daar opnieuw de vraag gesteld, of er ook andere dan etnische kenmerken zijn op grond waarvan zich bevolking in bepaalde delen van de stad concentreert. Het antwoord luidt dat 'is aangetoond dat er andere dan etnische kenmerken zijn op grond waarvan de bevolking zich in bepaalde delen van de stad groepeerd. De sociaal-economische status is in dit proces een belangrijk element'.³ (de tweede hypothese). Dit zijn echter overbekende feiten; in een goed sociaal-wetenschappelijk onderzoek gaat men niet nog eens de 'common-knowledge' na. Zonder onderzoek kunnen we wel aannemen, dat er zich in de krottenwijken de laagste inkomensgroepen bevinden en niet de midden- en hoge inkomens.

De onderzoekers menen voorts dat de enquête-resultaten aangeven, dat 'inkomen en

opleiding min of meer variëren met de mate van segregatie, in die zin dat een hogere segregatie een lager inkomens- en opleidingsniveau inhoudt'.⁴ Dit verband heb ik in de desbetreffende tabel echter niet kunnen vinden, vooral niet wat betreft de allochtonen. Het gemiddelde inkomen in hoog gesegregeerde gebieden is 1.288 gulden (het hoogst dus), in matige 1.210 en in lager 1.281 gulden; dit mag toch nauwelijks een verschil heten. Bij de autochtonen zijn de verschillen opvallender. Het is echter niet zo, dat met de stijgende segregatie de inkomens dalen: in hoog gesegregeerde gebieden is het gemiddelde inkomen 1.037 gulden, in matige 933 en in lage 2.103 gulden.

Samenvattend: de eerste drie hypothesen kunnen gereduceerd worden tot één constatering, namelijk dat de sociaal-economische status samenhangt met de mate van gesegregeerd wonen. Hoe lager deze status is, des te goedkoper (dus ook slechter) de woningen zullen zijn. Omdat het een kenmerk van de woningmarkt is, dat de woningen van een bepaalde huurklasse zich in dezelfde lokatie bevinden, ligt het in de lijn dat men in de gebieden met goedkope woningen de laagst betaalden aantreft, onafhankelijk van hun etnische herkomst.

2. De vierde hypothese

De vierde hypothese luidt: 'Oriëntatie van allochtonen op het land van herkomst hangt samen met de mate van gesegregeerd wonen'.

Volgens deze gedachtengang willen de op het herkomstland georiënteerde vreemdelingen zich het liefst bij elkaar vestigen. Mijns inziens is het echter de vraag of 'de oriëntatie op het herkomstland' in de praktijk leidt tot concentraties van immigranten. De onderzoekers doen alsof er geen woningnood bestaat en (daarmee samenhangend) het distributiesysteem en de mogelijkheden om te kiezen waar men wil gaan wonen onbeperkt zouden zijn. In het onderzoek naar Marokkaanse migranten in Nederland laat L. van den Berg-Eldering zien, hoe sterk op hun herkomstland haar respondenten georiënteerd waren. Toch woonden ze gespreid. Hun vestigingspatroon was niet zozeer het resultaat van hun eigen voorkeur, als wel van de woningtoewijzing (Van den Berg-Eldering, 1978:158). Wellicht is de veronderstelling in het rapport dat oriëntatie op het herkomstland leidt tot concentraties van allochtonen, wél houdbaar in gebieden met een ruimere woningmarkt zonder distributiesysteem. De oriëntatie op het herkomstland die verder niet wordt omschreven en waarvan hierboven sprake was is in het rapport door middel van vijf indicatoren gemeten: terugkeergeeignidheid, migratiemotieven, spaardoelen, recente bezoeken aan herkomstland en gezinshereniging. In de nu volgende paragrafen wil ik op deze indicatoren ingaan.

De terugkeergeeignidheid. In het rapport wordt verondersteld dat mensen die zeggen terug te willen keren, sterk op het herkomstland georiënteerd zijn en dat deze mensen de neiging hebben zich in elkaars nabijheid te vestigen. Op basis van deze veronderstelling zou men verwachten in hoog gesegregeerde gebieden relatief veel allochtonen aan te treffen die zeggen terug te willen keren. De uitkomsten van het onderzoek ondersteunen de bovengenoemde veronderstelling slechts ten dele. De respondenten die zeggen voorgoed in Nederland te willen blijven zijn weliswaar het meest te vinden in laag gesegregeerde gebieden, 'maar dit gegeven is betrekkelijk onbelangrijk als wij daarnaast zien dat het overgrote deel der allochtonen naar verwachting over vijf jaar nog in Nederland zal zijn. De verschillen tussen de segregatiegebieden vallen dan weg: het gaat om 90% in de hoog gesegregeerde gebieden, 92% in matig en 91% in laag gesegregeerde gebieden'.⁵

Mijn bezwaar, afgezien van de onhoudbaarheid van de verwachting van de onderzoekers gezien de huidige woningnood, richt zich tegen de onzorgvuldigheid, waarmee de terug-

keergeneigdheid geoperationaliseerd wordt. Het is namelijk de vraag of men, wanneer men immigranten vraagt of ze terug willen keren eenduidige antwoorden krijgt. Sommige respondenten interpreteren de vraag als 'zou je willen terugkeren?', terwijl anderen hem uitleggen als 'denk je terug te keren?' De laatste categorie respondenten betreft ook de economische of politieke (on-)mogelijkheid van migratie bij de beoordeling van de vraag.

De migratiemotieven. Een tweede veronderstelling is, dat sommige migratiemotieven samenhangen met een sterkere oriëntatie op het herkomstland dan andere en dat deze op hun beurt verantwoordelijk zijn voor de mate van gesegregeerd wonen. Het is mij niet geheel duidelijk, waarom migratiemotieven invloed zouden hebben op de oriëntatie op het herkomstland. De migratiemotieven hangen voornamelijk samen met de situatie in het herkomstland en met de snelheid van het aanpassingsproces en niet met de 'oriëntatie' van een migrant. Men migreert bij voorbeeld vanwege een slechte economische of politieke situatie of vanwege de grotere opleidingskansen, die men in het vestigingsland heeft. Het migratiemotief kan verder invloed uitoefenen op de snelheid, waarmee men zich in de ontvangende samenleving aanpast. Als men denkt slechts tijdelijk in een vreemd land te blijven om wat te verdienen, doet men weinig moeite om zich aan te passen (bij voorbeeld de taal leren). Bij een ander motief, zoals het volgen van een opleiding, zou men zich meer inspannen. Waar sprake is van politieke motieven, zoals bij de vluchtelingen, is, *ceteris paribus*, de kans op een snelle aanpassing groter. Er is immers geen weg terug. De veronderstelling wordt door de onderzoeksresultaten ook niet ondersteund: in alle drie de segregatie-gebieden werden de migratiemotieven 'werkgelegenheid' en 'kansen om vooruit te komen' even vaak genoemd.

De spaardoelen. De spaardoelen zijn wel een eenduidige indicator voor sterke oriëntatie op het herkomstland (behalve bij politieke vluchtelingen). Wanneer men op het herkomstland georiënteerd is, worden ook spaargelden in dat land geïnvesteerd. De migrant wil zijn positie voornamelijk daar zien te verbeteren. Dit wordt ook aangetoond in het eerder genoemde onderzoek van Van den Berg-Eldering (pagina 50). Omdat in het rapport verondersteld wordt, dat een hoge mate van segregatie op een grote oriëntatie op het herkomstland duidt, wordt ook aangenomen, dat in hoog gesegregeerde gebieden ook meer gespaard wordt voor investeringen in het herkomstland. Deze hypothese wordt echter niet erg ondersteund: het is niet zo, dat in hoger gesegregeerde gebieden meer voor investeringen in het herkomstland gespaard wordt. Maar het is wel zo, dat in lager gesegregeerde gebieden meer gespaard wordt voor investeringen in Nederland (27% van de respondenten in laag, 14% in matig en 15% in hoog). De migranten, die het meest voor het herkomstland sparen, zijn Turken (91%). Dit kan samenhangen met familieverplichtingen. Bij de Spanjaarden is het 60% en bij de Surinamers 32%. Voor de investering in het herkomstland wordt overigens in alle drie de gebieden in even sterke mate gespaard: 60% in hoog, 61% in matig en 63% in laag gesegregeerde gebieden. Aangenomen kan worden, dat sterk op het herkomstland georiënteerden in alle drie de gebieden vóórkomen. Een verband tussen een sterke oriëntatie op het herkomstland en een bepaald vestigingspatroon kon niet worden aangetoond.

Recente bezoeken aan het herkomstland. De veronderstelling luidt nu dat recente bezoeken aan het land van herkomst (gedurende het laatste 1½ jaar vóór het onderzoek) duiden op een sterke oriëntatie op het herkomstland. Deze veronderstelling wordt ondersteund: in hoog gesegregeerde gebieden hebben meer migranten (66%) recentelijk een bezoek gebracht aan hun land dan in lager gesegregeerde gebieden (in matig 56% en in laag 46%). Het lijkt alsof hier verband bestaat, volgens mij kan deze samenhang echter door de werking van

derde factoren worden verklaard, zoals de aan- of afwezigheid van het gezin in Nederland. De gehuwden van wie de gezinnen ook in Nederland wonen, komen het meest voor in laag gesegregeerde gebieden (73%). Voor de migrant valt één reden weg, waarom hij met vakantie naar zijn land gaat: het bezoek aan de echtgenote en kinderen. Bij de Turken komt gezinshereniging minder (54%) voor dan bij de Spanjaarden (84%). Van de Turken is 85% recentelijk in Turkije geweest, van de Spanjaarden was dat 57%. De gezinshereniging bij Surinamers komt bij 81% van de gevallen voor, maar slechts 25% van hen zijn recentelijk in Suriname geweest. Hier kan, volgens het rapport, de grote afstand ook een rol spelen. Een andere reden waarom herenigde gezinnen minder vaak bezoeken aan het herkomstland brengen worden door Van den Berg-Eldering genoemd. Haar Marokkaanse respondenten waren, zodra ze een eigen gezin in Nederland hadden, financieel niet meer in staat ieder jaar naar Marokko te gaan, aangezien het levensonderhoud van het gezin hier duurder uitkwam dan toen het gezin nog in Marokko verbleef.⁶ Minder frequente bezoeken aan het herkomstland hoeven dus niet *per se* op een minder sterke oriëntatie op dat land te duiden. Er kan zeker niet zonder meer geconcludeerd worden, dat er verband bestaat met het woonpatroon.

De gezinshereniging. De veronderstelling luidt dat gezinshereniging, of de wens tot overkomst van gezinsleden, erop duidt, dat men minder op het herkomstland georiënteerd is. Men gaat ervan uit, dat de migrant die zijn gezin laat overkomen meer op Nederland is gericht en daarom vaker in laag gesegregeerde gebieden gehuisvest is. De uitkomsten van het onderzoek steunen deze veronderstelling. Gezinshereniging komt in laag gesegregeerde gebieden bij 73% van de respondenten voor, in matig gesegregeerde gebieden bij 62% en in hoog gesegregeerde gebieden bij 51%.

Wat de onderzoekers hier over het hoofd zien is, dat deze uitkomsten beïnvloed zijn door de beschikbaarheid van een grotere woonruimte voor het gezin. Een migrant die zijn gezin wil laten overkomen moet een 'passende woonruimte' tot zijn beschikking hebben. In het hele woningbestand van het onderzoeksgebied waren er 323 woonruimten met 1 t/m 3 vertrekken en 268 woonruimten met 4 of meer vertrekken. De verdeling van deze woonruimten naar hoog, matig en laag gesegregeerde gebieden is als volgt;

hoog gesegregeerde gebieden:	1 t/m 3 woonvertrekken - 146
	4 en meer - 53
matig gesegregeerde gebieden:	1 t/m 3 woonvertrekken - 108
	4 en meer - 91
laag gesegregeerde gebieden:	1 t/m 3 woonvertrekken - 69
	4 en meer - 124

In de laag gesegregeerde gebieden is het aantal grote woningen bijna 2x zo hoog als het aantal kleine woningen. In de hoog gesegregeerde gebieden is het aantal grote woningen iets meer dan een derde van het aantal kleine woningen. Alleen in matig gesegregeerde gebieden zijn de aantallen grote en kleine woningen bijna gelijk. De verdeling van grote woningen tussen autochtonen en allochtonen is als volgt: in hoog gesegregeerde gebieden hebben allochtonen 39 van deze woningen tot hun beschikking, in matig gesegregeerde gebieden 59 en in laag gesegregeerde gebieden 77. Het verband tussen gezinshereniging en de mate van segregatie wordt helemaal niet aangetoond, zoals de onderzoekers denken. Zo'n conclusie zou alleen dan getrokken mogen worden, als het aantal grote woningen evenredig over alle drie de soorten gebieden verdeeld was. Nu wordt alleen een trivialiteit aangetoond: namelijk dat in gebieden met grote woningen ook relatief meer grote huishoudens te vinden zijn.

Een ander bezwaar heb ik tegen de indicator zelf, omdat deze berust op de aanname, dat mensen die hun eigen gezin laten overkomen, minder op hun herkomstland georiënteerd zijn. In het rapport wordt de juistheid van deze veronderstelling helemaal niet nagegaan. Dit kan op een simpele manier gedaan worden door de respondenten te vragen waarom ze hun gezin hebben laten overkomen. Dat gezinshereniging niet zonder meer een lage oriëntatie op het herkomstland inhoudt, wordt door het onderzoek naar de Marokkanen in Nederland door Van den Berg-Eldering aangetoond (Van den Berg-Eldering, 1978:60). De aanleiding tot gezinshereniging bleek in haar onderzoek niet de wens om zich permanent in Nederland te vestigen. Het ging voornamelijk om de dreigende ontworteling van het gezin in Marokko. Een paar migranten besloten tot gezinshereniging wegens ziekte in het gezin. In Marokko zou de migrant zelf de kosten van een medische behandeling moeten betalen en bovendien vertrouwde men de Marokkaanse artsen niet. In Nederland is de migrant verzekerd bij een ziekenfonds en kan hij aanspraak maken op medische behandeling voor zijn gezinsleden. De aanleiding tot gezinsmigratie kunnen dus verschillend zijn. Zoals reeds opgemerkt, wordt aan de respondenten van het rapport helemaal niet gevraagd welke de reden van gezinshereniging is geweest. Er wordt zonder meer uitgegaan van de veronderstelling dat gezinshereniging duidt op een mindere oriëntatie op het herkomstland.

Samenvattend kan gezegd worden, dat van de vijf indicatoren, waarmee in het rapport de oriëntatie op het herkomstland gemeten wordt, slechts één, namelijk 'spaardoelen', overtuigend en éénduidig is. De resterende vier, 'terugkeergeneigdheid', 'migratiemotieven', 'recente bezoeken aan het herkomstland' en 'gezinshereniging' zijn niet eenduidig en voor meer interpretaties vatbaar, of gewoon niet juist (migratiemotieven). Bovendien is de hele veronderstelling, dat sterk op het herkomstland georiënteerden zich bij voorkeur bij elkaar vestigen, niet houdbaar in de Rotterdamse (en ook Nederlandse) woningmarktsituatie. De stellige conclusie uit het rapport die (in kreupel Nederlands) luidt: 'de oriëntatie op het land van herkomst vertoont slechts ten dele samenhang met gesegregeerd wonen in die zin, dat een grotere mate van oriëntatie de mate van segregatie bevordert'⁷ moet verworpen worden.

3. De vijfde hypothese

De vijfde hypothese luidt: 'Vooroordelen hangen samen met de mate van gesegregeerd wonen'. Volgens de onderzoekers 'is het meten van het vooroordeel geen doel op zichzelf geweest, hoewel de resultaten wel als zodanig bruikbaar zijn'.⁸ In deze paragraaf wil ik laten zien, dat dit deel van het Rotterdamse onderzoek grotendeels niet bruikbaar is.

In het onderzoek worden door middel van enquêtes zowel positieve als negatieve uitspraken over alle groepen onderling nagegaan: Turken, Spanjaarden, Surinamers en Nederlanders beoordelen elkaar. Dit gebeurt op een weinig preciese manier, waar de term vooroordeel wordt gebruikt worden stereotiepen bedoeld.

Een belangrijker bezwaar geldt de waardegebondenheid van de onderzoekers. Dit zou geen bezwaar hoeven te zijn, aangezien de onderzoeker niet geïsoleerd van zijn cultuur leeft en zich niet van zijn eigen opvattingen over goed en kwaad kan losmaken. Het wordt echter wel bezwaarlijk, wanneer de onderzoeker onder invloed van zijn waardestelsel dingen aanneemt die op zijn minst arbitrair zijn, deze als juist presenteert en op basis daarvan zijn conclusies trekt. Vooral in een onderzoek, waarbij mensen uit een andere cultuur betrokken zijn, moet de onderzoeker op zijn hoede zijn.

In het rapport komt duidelijk naar voren hoe Nederlandse culturele opvattingen en vooral waarderingen, die direct herleidbaar zijn tot de protestantse ethiek, de onderzoekers parten speelde. Hun waarden presenteren zij als vanzelfsprekend positief, vergetend dat deze in

andere culturen niet zo vanzelfsprekend hoeven zijn: ijverig, charmant, onbezorgd, spaarzaam, godsdienstig, vooruitstrevend, beschaafd, stabiel met betrekking tot arbeid, ondernemend. Voor een a-kerkelijke of anti-kerkelijke respondent kan de eigenschap 'godsdienstig' iets belachelijks of achterlijks inhouden. IJver en vooruitstrevendheid worden in sommige culturen bespot, ja zelfs afgestraft. En waarom is spaarzaamheid een positieve eigenschap? Als dit in het rapport niet als zodanig aangemerkt zou zijn geworden, zou ik niet geweten hebben dat het iets positiefs moet zijn (vergelijk anekdotes over de Nederlandse krenterigheid). Een andere onduidelijkheid ligt in de eigenschap 'onbezorgd'. Is het omgekeerde daarvan, 'bezorgd, zorgzaam' soms iets negatiefs?

Waarom heeft de onderzoeker niet de eigenschappen zoals hartelijkheid, vriendelijkheid, behulpzaamheid, beleefdheid gehanteerd? Zij het dat deze ook arbitrair zijn. De Braziliaanse Yanomamö Indianen vinden – om een voorbeeld ver van huis te nemen – dat vriendelijkheid, aardigheid etcetera, tekenen van zwakte zijn.⁹

Voor sommige negatieve stereotiepen geldt hetzelfde bezwaar. Deze zouden moeten zijn: vrouwenjagers, druggebruikers, onverzorgd uiterlijk, opzichtig gekleed, lui, opvliegend, crimineel, ongeschikt voor hogere functies, primitief, onbetrouwbaar, ongeschikt om leiding te geven, onzelfstandig.

Het negatieve stereotiep 'vrouwenjagers' kan tevens als een 'levensgenieter' gelden. En dit is in andere culturen een benijdenswaardige eigenschap. 'Opvliegendheid' duidt meer op het uiten van emoties, wat is daaraan zo negatief? 'Opzichtig gekleed' kan als een originaliteit gewaardeerd worden.

In welhaast iedere allochtone groep wordt met trots gememoreerd dat ze grotere vrouwenjagers zijn en emotioneler dan autochtonen. Voor de onderzoekers moet dit betekenen dat de allochtonen aan zich zelf een negatieve eigenschap toeschrijven!

Nu de bewuste hypothese zelf. Vooroordeel (of eigenlijk, zo hebben we gezien: negatieve stereotiepen) gaat samen met gesegregeerd wonen. De redenering die hierachter steekt is eenvoudig: daar waar veel immigranten zich vestigen, daar zullen negatieve stereotiepen onder de oorspronkelijke bewoners het meest verbreid zijn en bij het passeren van het zogenaamde *tipping point* zullen de autochtonen de wijk gaan verlaten. Dit successieverschijnsel doet zich in Nederland niet zo sterk voor als in de Verenigde Staten, toch kan ook in Nederland dit proces een bijdrage aan de segregatie van allochtonen leveren. Laten we voor dit ogenblik aannemen, dat deze veronderstelling juist is. Negatieve stereotiepen zouden het minst moeten voorkomen in de hoog gesegregeerde gebieden. De autochtone bewoners, die het meest negatief tegenover immigranten-groep staan, zouden dan immers al grotendeels vertrokken zijn. En niet, zoals in het rapport verwacht wordt, dat negatieve stereotiepen juist het meest in hoog gesegregeerde gebieden voorkomen. De respondenten werd naar hun mening over de juistheid van positieve en negatieve uitspraken gevraagd. Uit de onderzoeksresultaten blijkt, dat in de hoog gesegregeerde gebieden de autochtonen de minst negatieve stereotiepen aan de dag leggen. Veel autochtonen hebben de vragen over allochtonen niet ingevuld met als opgegeven reden 'niet genoeg kennis te hebben over de desbetreffende nationaliteiten'. Dit antwoord werd in hoog gesegregeerde gebieden 176x opgegeven, in matig 45x en in laag 127x (steekproefgrootte 50, 50, 51). Negatieve stereotiepen werden door autochtonen het meest gebezigd in matig gesegregeerde gebieden: 909x (in hoog 462x, in laag 591x). Omdat de veronderstelling luidde dat de autochtonen ten gevolge van hun negatieve houding de buurt verlaten en vrijgekomen woningen door de allochtonen bezet worden, is mij geheel onduidelijk hoe men in het rapport kan stellen dat: 'niet geconcludeerd kan worden dat vooroordelen tegenover allochtonen de autochtonen doen vertrekken'. De conclusie zou juist moeten luiden: 'het vooroordeel in de gebieden die thans hoog gesegregeerd zijn, heeft de autochtonen doen vertrekken'. Echter alleen onder een

voorwaarde, namelijk als de recentere vertrekkers gevraagd zou worden naar hun verhuismotieven. Dan pas weten we of de veronderstelling juist was en kunnen er conclusies getrokken worden. Dit hebben de onderzoekers echter verzuimd.

De meest negatieve houding tegenover allochtonen hebben de respondenten in matig gesegregeerde gebieden. We kunnen ons, uitgaande van de veronderstelling van het rapport, afvragen, waarom deze zich sterk negatief uitende mensen niet zijn vertrokken. Ik denk dat de verklaring ligt in het maken van onderscheid tussen een reële hinder en een slechts in de gedachten bestaande hinder (negatieve stereotiep, vooroordeel). 'Als een wijk in 10 jaar tijd voor een derde deel allochtoon wordt, is dit een reële omgevingsverandering voor de oorspronkelijke bewoners, waartegen niet elk van hen is opgewassen' schrijft Van Praag (1980) terecht.¹⁰ Een mogelijke reële hinder kan een overbezetting van de woningen van allochtonen zijn. Immigranten trekken vaak in bij de familie of bij vrienden totdat eigen woonruimte wordt gevonden. Hetzelfde doet men ook wel om de woonlasten te drukken. Het Rotterdamse rapport geeft echter geen informatie over de woningbezetting en over deze mogelijkheid kan dan ook geen uitspraak worden gedaan. Van Praag (1980) noemt nog een andere mogelijke bron van hinder: het beslag, dat de allochtonen op voorzieningen leggen. Een school met veel allochtone kinderen (met taalachterstand) biedt niet meer hetzelfde onderwijs als een uitsluitend door Nederlandse kinderen bevolkte school.

In het rapport werd de migratiegeneigdheid (verhuisbereidheid) in de drie gebieden gemeten, waarbij niet naar voren kwam, dat de negatief over allochtonen denkende respondenten uit matig gesegregeerde gebieden, extra vaak wilden verhuizen. Er wordt geconcludeerd: 'bij het verhuizen naar een andere buurt spelen derhalve waarschijnlijk andere factoren dan het vooroordeel een doorslaggevende rol'.¹¹ Welnu, één van deze 'andere factoren' kan reële hinder zijn. Immers, in matig gesegregeerde gebieden speelt de factor 'reële hinder' een mindere rol dan in hoog gesegregeerde gebieden. Het beslag op voorzieningen door de allochtonen in hoog gesegregeerde gebieden is mogelijk zo groot, dat daardoor veel autochtonen zijn vertrokken. Dit is in matig gesegregeerde gebieden blijkbaar minder het geval. De interpretatie van de onderzoeksresultaten kan luiden, dat niet de negatieve stereotypen, maar reële hinder autochtonen doet vertrekken. Er is echter te weinig informatie om dit met de zekerheid te kunnen concluderen. In het rapport zijn de verhuismotieven van de recente vertrekkers niet nagegaan.

4. De zesde hypothese

De zesde hypothese luidt: 'Het bestaan van een groepsband hangt samen met de mate van gesegregeerd wonen'.

In het rapport wordt als een mogelijk positief effect van segregatie het ontstaan van een groepsband binnen een etnische groep in haar woonbuurt genoemd. Het begrip 'groep' zou ik in sociologische zin willen gebruiken: 'Het is een eenheid van personen die vrij frequente en regelmatige interactie hebben, onderling in een min of meer definitieve positieverhouding staan ten opzichte van elkaar en welke eenheid beschikt over waarden en normen die het gedrag der leden regelen, althans in zaken betreffende het groepsleven'.¹² Hieraan kan, als het om een traditionele islamitische groep gaat, nog toegevoegd worden 'ook als het het individuele leven betreft'. De islam heeft een veel grotere greep op het individuele leven dan het christendom. De groepsband, zo opgevat, kan belemmerend werken op het aanpassingsproces, althans in de evaluatieve-normatieve dimensie.¹³

In het rapport wordt echter de groepsband veel eenvoudiger (eigenlijk: amateuristisch) opgevat: 'het is gedefinieerd als het onderhouden van contacten met landgenoten buiten het werk maar vooral binnen de eigen buurt'.¹⁴ De bedoeling is na te gaan, of segregatie een positieve bijdrage levert tot contacten met de landgenoten, zodat men binnen de eigen

cultuur kan verkeren. Als het zo is, zou 'in gebieden met hogere segregatie een sterkere groepsband (buiten het werk) voorkomen dan in gebieden met lagere segregatie'.¹⁵

Zo'n relatie kon echter niet aangetoond worden. Er is wel een zeker verschil tussen de gebieden, maar niet zoals verwacht: in hoog gesegregeerde gebieden hebben 47% van de allochtonen landgenoot-kennissen uit de eigen buurt, in matig gesegregeerde gebieden is dit 54% en in laag 39%. Het rapport zegt weliswaar dat de groepsband gezien wordt als het onderhouden van contacten tussen de landgenoten, maar verder wordt alleen over de aantallen kennissen gesproken en niet over de intensiteit van de contacten. De respondenten wordt naar kennissen in de woonbuurt en buiten het werk, gevraagd. Dit schept een dubbele onduidelijkheid. Ten eerste: de aanwezigheid van landgenoot-kennissen in de buurt impliceert nog niet, dat men ook daadwerkelijk contacten met ze onderhoudt. Een kennis is ook iemand met wie men een keer per maand een praatje op straat maakt. Ten tweede: veel respondenten hadden al kennissen in de buurt voordat ze zelf in deze buurt kwamen wonen. Als men contact zou willen onderhouden, hoeft dat niet afhankelijk te zijn van het wonen in deze buurt. Immers, zoals we in het hoofdstuk over woningbemiddeling kunnen lezen, woont 41% Turken in dezelfde buurt als hun landgenoot-woningbemiddelaar. Eerst was er dus sprake van contact, terwijl men pas daarna in dezelfde buurt gaat wonen. Als we naar de relatie tussen de groepsband en de etniciteit kijken, zien we, dat '75% van de Turkse respondenten zijn Turkse kennissen vooral in de eigen woonbuurt heeft. Voor de Spanjaarden geldt deze band met de landgenoten in de buurt ook, maar minder: 43% heeft zijn Spaanse kennissen vooral in de eigen buurt. Van de Surinamers heeft slechts een minderheid, namelijk 20% zijn Surinaamse kennissen in de eigen buurt'.¹⁶ Het rapport vergeet ook hier te vermelden, dat veel van deze contacten al vóór het wonen in de buurt bestonden. Dit zegt niets over de aard en intensiteit van de contacten. De groepsband, zoals die in het rapport gedefinieerd wordt, is helemaal niet onderzocht. Het enige, dat geconcludeerd kan worden is, dat het de Turken zijn, die het meest landgenoot-kennissen hebben, en dat dit onafhankelijk is van het vestigingspatroon.

Er is in het onderzoek wellicht toch een aanknopingspunt, om een uitspraak te kunnen doen over de groepsband. Dit zijn de vragen aan de respondenten over de wijze van opvang en hulp bij het wegwijs maken in de Nederlandse samenleving. De Turken hebben niet alleen de meeste landgenoot-kennissen, maar ze worden door hen ook het meest geholpen. 83% Turken wordt door landgenoot opgevangen of geholpen. Bij de Spanjaarden is dit 34%, bij Surinamers 9%. De Surinamers worden meestal door de eigen familie geholpen (76%). De conclusie van het rapport: 'Turken hebben de sterkste groepsband: 75% heeft kennissen onder landgenoten buiten het werk in de eigen woonbuurt, bij de Spanjaarden is dit 43% en bij de Surinamers 20%'¹⁷ kunnen we aanvaarden.

Deze conclusie kan echter niet worden getrokken op grond van de bewuste onderzoeksresultaten, maar op grond van de resultaten ter zake van de hulp door landgenoten. Verder nog op grond van iets anders: een islamitische samenleving kent een grotere groepsband (in de sociologische zin) dan een christelijke. Het onderzoek naar Marokkanen in Nederland door Van den Berg-Eldering laat dit duidelijk zien. Dit heeft niets te maken met gespreid of geconcentreerd wonen, maar alles met de islam, waardoor het hele maatschappelijke en individuele leven gevoed wordt. De groepsband bestaat al vóórdat men naar Nederland komt en ontstaat niet ten gevolge van het vestigingspatroon.

Concluderend kan gesteld worden, dat deze hypothese gebrekkig getoetst is. Het aantal landgenoot-kennissen zegt niets over het onderhouden van contacten, laat staan over de groepsband. Ten onrechte zijn ook die landgenoot-kennissen bij het effect van segregatie opgeteld, die al vóór het wonen in desbetreffende buurten bestonden. Deze kennissen waren woningbemiddelaar en horen niet bij de effecten van de segregatie.

5. De zevende hypothese

De zevende hypothese luidt: 'Het verkrijgen van de huidige woonruimte via familieleden, vrienden, kennissen, land- of streekgenoten hangt samen met de mate van gesegregeerd wonen'.

De woningbemiddeling via landgenoten, hetzij familieleden, hetzij vrienden of kennissen heeft wel enige invloed op de mate van segregatie. Deze bemiddeling daalt inderdaad met het dalen van de mate van segregatie, maar in alle drie gebieden is dit toch de meest voorkomende wijze van bemiddeling (in hoog gesegregeerde gebieden is het 39%, in matig 35% en in laag 28%). Bij de autochtonen ligt dit anders: de woningbemiddeling via verwanten speelt alleen in hoog gesegregeerde gebieden een grote rol (32%). In matig gesegregeerde gebieden is het het gemeentelijke huisvestingsbureau (42%) en in laag gesegregeerde gebieden is het voornamelijk 'anders' (45%). Hier zijn woningbouwverenigingen blijkbaar de belangrijkste factor.

Het rapport laat verder zien, dat bij voorbeeld Spanjaarden weinig gebruik maken van de diensten van het gemeentelijk huisvestingsbureau, men komt vaak aan een woning via landgenoten. Daarentegen komen Surinamers vaak aan een woning via het gemeentelijk huisvestingsbureau (32%).

In het rapport worden enkele oorzaken voor het verschil tussen verschillende categorieën allochtonen in het gebruik van wegen op de woningmarkt aangehaald: de Spanjaarden zijn langer in Rotterdam gevestigd dan de Turken. 81% van de Spanjaarden was al vóór 1970 (meer dan 7 jaar) in Rotterdam gevestigd, tegen 7% van de Turken, zodat de Spanjaarden beter over de woningmarkt geïnformeerd kunnen zijn. Deze verklaring zou echter niet voor de Surinamers gelden (slechts 23% kwam vóór 1970), maar deze groep ondervindt nauwelijks last van een taalbarrière, zodat men gemakkelijker informatie kan inwinnen. 'Mogelijk speelt eveneens een rol dat het huisvestingsprobleem van Rijksgenoten ten volle in de publiciteit was, zodat de Surinamers met de mogelijkheden van onder andere het gemeentelijk huisvestingsbureau bekend waren en in groten getale een beroep deden op het huisvestingsbureau'.¹⁸

Deze verklaringen zouden aannemelijk zijn, ware het niet, dat in hetzelfde rapport informatie vermeld staat over de kennis van het gemeentelijk huisvestingsbureau: 73% van de Spanjaarden, 70% van de Turken en 93% van de Surinamers zijn met dit bureau bekend. Een andere tabel van het rapport (p. 122) laat zien, dat in de laatste twee jaar 28% Spanjaarden, 56% Turken, 57% Surinamers en 22% Nederlanders gebruik van de diensten van het gemeentelijk huisvestingsbureau gemaakt hebben, terwijl slechts 10% Spanjaarden, 3% Turken en 32% Surinamers de huidige woning via deze instelling hebben verkregen. Een mogelijke verklaring voor dit raadsel kan zijn, dat het gebruik van het huisvestingsbureau plaatsvond vóórdat men de huidige woning verkregen heeft, echter alleen binnen de laatste twee jaar (de periode waarnaar in enquête gevraagd werd). De conclusie van het rapport: 'Het feit dat gebleken is dat deze bemiddeling (bedoeld wordt: via landgenoten) vooral van belang is voor het vinden van de eerste huisvesting' is hiermee in tegenspraak. Uit de onderzoeksresultaten blijkt eerder, dat men juist terugkeert tot deze bemiddeling. Iets dergelijks wordt vermeld in een onderzoek naar huisvesting van gastarbeiders in Utrecht: 'Slechts voor 6 van de 461 Utrechtse respondenten bleek het gemeentelijk huisvestingsbureau een bemiddelende rol te hebben gespeeld in het zoeken naar een woning, al hadden 91 hulp van dit bureau ingeroepen (driekwart staakte deze pogingen vanwege de zeer lange wachttijd)... Vrienden en verwanten vervullen in Utrecht de hoofdrol in de bemiddeling van woning en werk...'.¹⁹ Daarom al is de uitspraak van de onderzoekers: 'het feit, dat we kunnen verwachten dat allochtonen hier steeds langer blijven en daarmee meer kennis over

de Rotterdamse woningmarkt verwerven, maakt het aannemelijk dat deze vorm van bemiddeling op de langere duur zal verminderen, en daarmee de invloed op de segregatie²⁰ enigszins optimistisch en niet erg gefundeerd. We hebben al gezien dat de kennis van het huisvestingsbureau niet hoeft te leiden tot gebruik van zijn diensten, omdat er geen effectieve hulp geboden wordt. Bovendien ondergraven de onderzoekers hun conclusie zelf, door te vermelden dat de zoekduur bij de bemiddeling door landgenoten korter is, terwijl ze ook minder door huiseigenaren geweigerd worden. De kortere zoekduur en de kleine kans op weigering hebben weinig te maken met de verblijfsduur in Nederland, de buitenlanders zullen gebruik blijven maken van bemiddeling door landgenoten.

De hypothese moet aangevuld worden: het slecht functioneren van het huisvestingsbureau leidt ertoe dat allochtonen zich tot verwanten en landgenoten wenden, waardoor men vaak in dezelfde buurt terecht komt. Alleen in deze zin oefent de bemiddeling via verwanten/landgenoten invloed uit op de mate van segregatie.

6. Eigendomsverhoudingen

Als een aanvullend gegeven over de factoren die samenhangen met de segregatie zijn, buiten de hypothesen om, ook nog de eigendomsverhoudingen nagegaan. Voor het vraagstuk in kwestie inderdaad essentieel. Uit de volgende twee tabellen zou geconcludeerd kunnen worden, dat het vooral het gemeente-eigendom is, dat segregatie bevordert. 'Het eigendom vertoont een duidelijk verband met de mate van segregatie: naarmate de segregatie lager is voor de allochtonen, neemt het gemeente-eigendom af en het particulier eigendom toe'.²²

Tabel 1: De eigendomsverhoudingen naar mate van segregatie*

	hoog	matig	laag	totaal
gemeente	163 (81%)	106 (53%)	51 (26%)	320
particulier	27 (14%)	67 (33%)	53 (28%)	147
woningbouwver.	2 (1%)	3 (2%)	51 (26%)	56
anders	8 (4%)	24 (12%)	38 (20%)	70
totaal	200 (100%)	200 (100%)	193 (100%)	593

Tabel 2: Bovenstaande tabel gesplitst naar etnische herkomst*

	Allochtonen				Autochtonen			
	hoog	matig	laag	totaal	hoog	matig	laag	totaal
gemeente	122	77	46	245	41	29	5	75
particulier	21	52	52	125	6	15	1	22
woningbouwver.	2	3	19	24	–	–	32	32
anders	5	18	25	48	3	6	13	22
totaal	150	150	142	442	50	50	51	151

* Bron: 'Segregatie in Rotterdam', pag. 67.

In Rotterdam vond echter rond 1975 een grote aankoop van particuliere huurhuizen plaats door de gemeente. In het rapport wordt dit niet in beschouwing genomen. De respondenten werd niet gevraagd van welke eigenaar men de huidige woning verkregen heeft. Omdat de mogelijkheid dus bestaat dat vele respondenten hun woning nog van een particuliere eigenaar verkregen hebben, is de conclusie van het rapport dat de eigendomsverhoudingen verband houden met de mate van segregatie weliswaar juist, maar de uitspraak over de samenhang met het gemeente-eigendom kan beter weggelaten worden.

7. Besluit

In dit artikel heb ik geprobeerd om aan de hand van het onderzoek *Segregatie in Rotterdam* de oorzaken en gevolgen van segregatie te onderzoeken. Doordat dit onderzoek ernstige gebreken vertoont, kan ik over andere oorzaken van segregatie dan sociaal-economische tot besluit slechts veronderstellingen uitspreken.

1. *Bemiddeling door landgenoten* heeft wel een bepaalde invloed op segregatie, maar op een andere wijze dan het in het rapport geconcludeerd wordt. Niet de onbekendheid met het huisvestingsbureau maar een slecht functioneren van dit bureau brengt allochtonen ertoe om zich tot landgenoten te wenden. De zoekduur wordt hierdoor aanzienlijk verkort.
2. Ook *de eigendomsverhoudingen* werken segregatie in de hand maar dit slechts omdat deze een afgeleide zijn van de sociaal-economische factor. De particuliere en gemeentelijke woningen zijn meestal goedkoper dan de woningen van de woningbouwcorporaties. Informatie over de woonlasten naar eigenaar ontbreekt, maar in laag gesegregeerde gebieden bevinden zich de meeste corporatie-woningen. In deze gebieden bevinden zich ook 57 woningen, waarvan de woonlasten meer dan f 300,- per maand bedragen, terwijl er in hoog en matig gesegregeerde gebieden samen slechts 7 zijn. De allochtonen beschouwen hun verblijf in Nederland vaak als tijdelijk en sparen voor doelen in het herkomstland. De mogelijkheid bestaat, dat ze minder bereid zijn om de hogere huren hier op te brengen.
3. Behalve een economische verklaring voor de concentratie van allochtonen in gebieden met een bepaalde huiseigenaar kan *de onbekendheid met de woningbouwcorporaties* ook een rol spelen. Informatie over de kennis bij allochtonen hieromtrent ontbreekt weliswaar, waar we hebben gezien, dat gebieden met woningbouwcorporatiewoningen tevens een laag segregatieniveau vertoonden.
4. Ook *het sturingsmechanisme* van de woningbouwcorporaties kan een oorzaak zijn van segregatie. De autochtone bevolking, die reeds lange tijd (soms vanaf de geboorte) lid van een corporatie kan zijn, wordt eerder geholpen dan een immigrant, die pas kort in Nederland gevestigd is.
5. *Reële hinder* kan verschillende vormen aannemen: overlast veroorzaakt door overbezette gehorige woningen, een te groot beslag op scholen door kinderen met een taalachterstand, maar ook hinder voortvloeiend uit de andere culturele achtergrond (zoals het gedrag ten opzichte van autochtone vrouwen op straat, het drogen van schapevellen in de woonruimte). Het is niet denkbeeldig, dat de autochtone bevolking ten gevolge van deze reële hinder uit de buurt vertrekt, waardoor de mate van segregatie nog toeneemt. De reële hinder kan op deze wijze zowel de oorzaak als gevolg van segregatie zijn.

Noten

1. G. Mik c.s., – *Segregatie in Rotterdam*, 1980, p. 4.
2. Idem, p. 65.

3. Idem, p. 54.
4. Idem, p. 55.
5. Idem, p. 81.
6. L. van den Berg-Eldering – *Marokkaanse gezinnen in Nederland*, Samsom, Alpen a/ Rijn, 1978, p. 225.
7. G. Mik c.s., o.c., p. 81.
8. Idem, p. 83.
9. N. Chagnon – Yanomamö, *The Fierce People*, New York, 1968.
10. C. S. van Praag – Spreiding en spreidingsbeleid in: *Huisvesting van etnische minderheden*, NIROV, 1980, p. 68.
11. G. Mik c.s., o.c. p. 94.
12. H. de Jager/A. L. Mok – *Grondbeginselen der sociologie*, Leiden, 1968, p. 193.
13. J. J. M. van Amersfoort *Immigratie en minderheidsvorming*, Samsom, Alpen a/ Rijn, 1974, p. 43.
14. G. Mik c.s., p.c., p. 101.
15. Idem, p. 98.
16. Idem, p. 98.
17. Idem, p. 101.
18. Idem, p. 72.
19. M. de Smidt – Huisvesting en spreidingspatroon van gastarbeiders in de gemeente Utrecht, 1973-1979, in: *Huisvesting etnische minderheden*, p. 91.
20. G. Mik c.s., o.p., p. 74.
21. Idem, p. 74.
22. Idem, p. 68.